

RAJMUND ŚWITAJSKI

STRUKTURA WŁASNOSCIOWO-WIELKOSCIOWA ROLNICTWA A PRACA HANDLU DETALICZNEGO ARTYKUŁAMI ŻYWNOŚCIOWYMI NA WSI

Funkcjonowanie spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu odbywa się w Polsce w bardzo szczególnych warunkach. Przyczyny tego wynikają między innymi z dominacji sektora prywatnego w rolnictwie oraz stosunkowo wysokiego stopnia jego rozdrobnienia¹. W celu poznania warunków funkcjonowania handlu wiejskiego niezbędne wydaje się przeprowadzenie oceny tych elementów związanych ze strukturą własnościowo-wielkością rolnictwa, które, jak należy przypuszczać, powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie w jego pracy.

Celem artykułu jest poznanie powiązań między elementami struktury własnościowej i wielkościowej rolnictwa a funkcjonowaniem wiejskiego detalicznego handlu branży żywnościowej². Poznanie ich stanowić może cenne źródło informacji w procesie podejmowania decyzji, dotyczących rozwoju handlu. Wspomniane możliwości będą tym większe, im bardziej dokładne i kompleksowe będzie owo rozpoznanie.

Dominującą formą rolnictwa w warunkach polskich jest indywidualna gospodarka chłopska (tab. 1). Jeśli przyjąć powierzchnię użytków rolnych ogółem za 100%, to w 1975 r. na gospodarkę indywidualną przypadało 79% użytków. Pozostałość znajdowała się w gestii sektora uspołecznionego. W latach 1960-1975 (okres analizowany) dał się zauważyć proces stopniowej socjalizacji rolnictwa. W tym okresie udział sektora uspołecznionego w ogólnej powierzchni użytków rolnych wzrósł o około 7,9 punkta procentowego³.

Socjalizacja rolnictwa, a w szczególności jej przebieg, uwarunkowane są w istotny sposób między innymi rozwojem- sił wytwórczych, jak i po-

¹ K. Boczar, *Spółdzielczość*, Warszawa 1973, s. 222.

² Przyjęcie takiego zakresu rozważań wynika z bezpośrednich zainteresowań autora.

³ Na podstawie danych z tabeli 1 obliczono, że średnioroczne tempo wzrostu tego udziału wynosiło w latach 1960 - 1975 około 0,5 punkta procentowego.

Tabela 1

Użytkowanie gruntów rolnych w Polsce według grup użytkowników w latach 1960 - 1975

Wyszczególnienie	Lata			
	1960	1965	1970	1975
Użytki rolne (w 1000 ha)				
Ogółem	20 402,8	19 946,0	19 543,2	19 208,7
Gospodarka uspołeczniona	2 676,2	2 992,8	3 239,3	4 029,7
Gospodarka indywidualna	17 726,6	16 553,2	16 303,9	15 179,0
Wskaźniki struktury (w %)				
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Gospodarka uspołeczniona	13,1	15,0	16,5	21,0
Gospodarka indywidualna	86,9	85,0	83,5	79,0

Źródło: Użytkowanie gruntów i powierzchnie zasiewów, 1960 i 1961, Wyniki spisów czerwcowych 1960, s. 3, tab. 1; Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i zwierzęta gospodarskie, Wyniki spisów czerwcowych 1965, s. 7, tab. 1, 1970, s. 1 tab. 1; Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów, zwierzęta gospodarskie oraz zaopatrzenie rolnictwa w wodę, Wyniki spisów czerwcowych, 1975, s. 3-4, tab. 2.

trezami indywidualnymi i społecznymi⁴. Wraz z rozwojem tego procesu znaczenie sektora prywatnego w rolnictwie będzie spadać. Szybkie uspołecznienie rolnictwa jest jednak niemożliwe, chociażby ze względu na olbrzymie koszty z tym związane⁵. Należy przypuszczać, że mimo przyspieszenia tego procesu będzie w Polsce jeszcze i w 2000 r. grupa chłopstwa indywidualnego, jakkolwiek znacznie mniej liczna niż obecnie⁶.

W zakresie struktury użytkowania gruntów występują silne zróżnicowania przestrzenne, przy czym zwiększają się one w miarę przechodzenia na niższe szczeble administracyjnego podziału kraju. Współczynnik zmienności udziału sektora uspołecznionego w ogólnej powierzchni użytków rolnych, obliczony dla województw, wynosił dla 1975 r. około 76,3%⁷. Wartość maksymalna wynosiła 71%, a minimalna 3,5%. Pierwsza dotyczyła województwa szczecińskiego, druga siedleckiego.

Różnice w zakresie stopnia uspołecznienia rolnictwa mają swoje odzwierciedlenie w zróżnicowanym udziale ludności wiejskiej, utrzymują-

⁴ J. Tejchma, *Niektóre zasady i problemy polityki rolnej*. Nowe Drogi 1968 nr 9, s. 3; B. Strużek, *W dyskusji nad problematyką rozwoju rolnictwa-w I. 1969-1975*. Wiś Współczesna 1968/8 s. 3; B. Strużek, *Usługi a kooperacja produkcyjna w rolnictwie*, Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy 1968, nr 2, s. 29 i dalsze; B. Gałęski, *Socjologiczne problemy społeczności wioskowej*. St. Socjol. 1965/4 s. 148.

⁵ A. Dobieszewski, *Perspektywy i drogi socjalistycznej przebudowy wsi*, Ideologia i polityka 1973/5 - 6, s. 45 - 55.

⁶ M. Brojerski, *Handel artykułami do produkcji rolnej a poziom gospodarczy rolnictwa*, ZN WSE Poznań 1974, Z. nr 54, s. 122.

⁷ Średnia arytmetyczna udziału sektora uspołecznionego w ogólnej powierzchni użytków rolnych kształtowała się w 1975 r. na poziomie 27,4%. Wartość odchylenia standardowego wynosiła z kolei 20,9%. Obliczono na podstawie Rocznika Statystycznego GUS 1976, s. 235, tab. 11/300.

cej się z pracy w rolnictwie uspołecznionym w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców wsi. W związku z tym mogą występować rejony rolnicze o dominacji ludności związanej z gospodarką uspołeczną bądź utrzymującej się z pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym.

W ramach społeczności wiejskiej wyróżnić można trzy zasadnicze grupy ludności: ludność rolniczą, nierolniczą i mieszaną, zwaną grupą chłopów-robotników⁸. Do pierwszej z nich należą ci mieszkańcy, dla których decydujące źródło utrzymania stanowią dochody uzyskiwane w sferze rolnictwa, a więc użytkownicy indywidualnych gospodarstw rolnych, pracownicy gospodarstw uspołecznionych, „najemni” pracownicy rolni. W skład grupy drugiej wchodzi ludność wiejska, która czerpie środki utrzymania z tytułu pracy w nierolniczych działach gospodarki narodowej, jak też z tytułu świadczeń społecznych. Grupa trzecia stanowi kategorię pośrednią między dwoma pierwszymi. Członkowie jej, obok dochodów uzyskiwanych z pracy w ramach gospodarstwa indywidualnego, czerpią środki utrzymania również z tytułu pracy zarobkowej w pozarolniczych działach gospodarki narodowej.

Między ludnością wyszczególnionych grup, jak również w ramach tych grup występują istotne odrębności wynikające głównie ze zróżnicowania źródeł, poziomu i częstotliwości otrzymywanych dochodów, rozbieżności w zakresie źródeł, częstotliwości, poziomu zaopatrzenia konsumpcyjnego itp.⁹ Wspomniane dysproporcje powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie w wymaganiach stawianych przez ludność wiejską przed handlem artykułami żywnościowymi na wsi.

Ludność zatrudniona w uspołecznionych gospodarstwach rolnych, w przeciwieństwie do prowadzącej własne gospodarstwa, otrzymuje dochody w sposób regularny, przy czym poziom ich jest w miarę stały. Pod tym względem sytuacja tej grupy wykazuje podobieństwa do sytuacji ludności miejskiej. Można ją również odnieść do ludności wiejskiej — nierolniczej. Dochody pieniężne rodzin chłopskich uzależnione są z kolei od wartości produktów rolnych.

W gospodarstwach domowych rolników indywidualnych występuje zjawisko częściowego, a w przypadku wielu artykułów nawet niespełna całkowitego samozaopatrzenia w żywność. Do takich produktów należą między innymi ziemniaki, mleko, drób, jaja¹⁰. Należy sądzić, że powyższe zjawisko wywiera wpływ na zróżnicowanie struktury zakupów między ludnością wiejską, utrzymującą się z pracy w ramach indywidual-

⁸ Z. Kołaczkowski, *Regionalne zróżnicowanie sieci handlu wiejskiego*, Roczniki IHW 1976, nr 2, ss. 121 - 131.

⁹ Przez częstotliwość rozumie się kategorię dynamiczną, wyrażającą terminy (okresy) występowania konkretnego zjawiska, jak również skłonność czy też regularność w zakresie powtarzania się (odtworzenia).

¹⁰ M. Brojerski, H. Szulce, Z. Zakrzewski, *Spożycie naturalne a zakupy żywności w handlu wiejskim*, Roczniki IHW, 1964 z. 4/72 s. 61.

nego gospodarstwa rolnego, a pozostałą częścią ludności wiejskiej. Wspomniane zróżnicowanie uwidacznia się w większym udziale wydatków na żywność w wydatkach ogółem, w przypadku ludności nie związanej z prowadzeniem indywidualnego gospodarstwa rolnego¹¹.

W rodzinach rolników indywidualnych występuje połączenie dwóch funkcji w ramach gospodarstwa: produkcyjnych i konsumpcyjnych. Są one wyrazem połączenia warsztatu pracy z gospodarstwem domowym. Z uwagi na to występuje ścisła współzależność decyzji rynkowych o charakterze produkcyjnym i konsumpcyjnym¹². Wydatki produkcyjne okazują się jednak generalnie wiodące w stosunku do wydatków na artykuły konsumpcyjne¹³. Z tego typu sytuacją nie spotykamy się ani w przypadku mieszkańców miast, ani ludności wiejskiej nie prowadzącej własnych gospodarstw rolnych.

Z uwagi na produkcyjno-konsumpcyjne funkcje gospodarstw indywidualnych duży wpływ na decyzje rynkowe rolników w zakresie zakupu artykułów żywnościowych wywierają relacje między cenami skupu a cenami detalicznymi¹⁴. Niewłaściwa struktura tych cen (np. zbyt wysokie ceny detaliczne żywności w stosunku do cen skupu) wywierają istotny wpływ na rozmiary spożycia naturalnego i poziom zakupu artykułów żywnościowych w ogólnej wielkości spożywanych dóbr¹⁵. Podobne zjawisko wywołuje szeroko rozumiana praca skupu produktów rolnych¹⁶. Tego typu uwarunkowań nie można odnieść ani do ludności miast, ani mieszkańców wsi nie prowadzących produkcji rolnej w ramach indywidualnego gospodarstwa rolnego.

W przypadku ludności chłopskiej mamy poza tym do czynienia ze zjawiskiem stosunkowo dużej stabilności spożycia żywności. Wpływa na to mała z reguły elastyczność spożycia naturalnego oraz duża elastyczność spożycia rynkowego¹⁷.

Siedząc tok prowadzonych rozważań można dostrzec wiele istotnych

¹¹ Przyczyny powyższego wynikają z dużego znaczenia samozaopatrzenia w produkty wyprodukowane we własnym gospodarstwie, w ramach rodzin chłopskich. Zjawisko to odnieść można również do pozostałych grup ludności wiejskiej. Jednak rozmiary jego są w tych przypadkach zdecydowanie mniejsze, czego głównym powodem jest ograniczoność bazy produkcyjnej.

¹² H. Szulce, *Rola spółdzielczości w rozwoju rynku wiejskiego*, SIB, Seria Rynku Wiejskiego nr 52, Warszawa 1974, s. 14.

¹³ M. Brojerski, Z. Kasiński, H. Szulce, *Porównawcza analiza poziomu i struktury zaopatrzenia sklepów wiejskich i miejskich*, ZW CRS Warszawa 1973, s. 20.

¹⁴ H. Szulce, *Ceny produktów sprzedanych i zakupywanych przez ludność chłopską*, Handel Wewnętrzny 1972, nr 6.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ M. Brojerski, H. Szulce, Z. Zakrzewski, *Denaturalizacja spożycia a zadania spółdzielczego handlu wiejskiego*, SIB, Seria Rynku Wiejskiego nr 55, Warszawa 1974, s. 38.

¹⁷ Cz. Kos, *Wzorce spożycia ludności rolniczej*, *Wiś Współczesna* 1973, nr 1, s. 57-65.

podobieństw występujących między konsumentem (nabywcą miejskim i wiejskim) nie związanym z prowadzeniem własnego gospodarstwa rolnego. Nie można z kolei odnieść tego do osób czy też rodzin, utrzymujących się z pracy w ramach gospodarstwa indywidualnego. Należy sądzić, że sytuacja ta wpływa na zróżnicowanie wymagań stawianych przez ludność wiejską w stosunku do handlu.

W aspekcie ukazanych zależności nasuwa się spostrzeżenie, że ludność wiejska, nie utrzymująca się z pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym, podobna jest w pewnym sensie — pod względem wymagań stawianych przed handlem artykułami żywnościowymi — do mieszkańców miast. Podobieństwa te dotyczą wielu kwestii. Głównie należałoby wskazać na jej preferencje w zakresie szerokości asortymentu oferowanych przez handel towarów żywnościowych i ich jakości, jak również częstotliwości zakupów itp. Brak powiązania z indywidualnym gospodarstwem rolnym eliminuje w istotny sposób możliwość samozaopatrzenia¹⁸. W związku z tym ludność nierolnicza zaspokaja swoje potrzeby żywnościowe głównie przez zakup tych dóbr w handlu wiejskim, na targowiskach lub w ramach „wymiany sąsiedzkiej”¹⁹. Zakup żywności w sieci handlowej zdeterminowany jest z kolei wieloma okolicznościami. Należałoby wskazać zwłaszcza na takie jak: występowanie w sprzedaży towarów poszukiwanych, ich jakość, dostępność sieci handlowej, godziny pracy punktów sprzedaży, poziom i szybkość obsługi, relacje między cenami detalicznymi a cenami płaconymi w innych źródłach zaopatrzenia itp. Dysproporcje między wymaganiami nabywców a faktycznie ukształtowanymi warunkami oferowanymi przez sieć placówek handlowych w zakresie sprzedaży towarów żywnościowych wpływają z pewnością na poziom ich zakupów w ramach wymiany sąsiedzkiej, handlu targowiskowego bądź też w handlu miejskim.

Mając na uwadze względy ogólnogospodarcze i społeczne, należałoby dążyć do takiego ukształtowania warunków pracy handlu wiejskiego, które zapewniając ludności wiejskiej pełne zaopatrzenie w artykuły żywnościowe, osłabiłoby tym samym znaczenie stałych sposobów zakupu, cieszących się dotąd dużym zainteresowaniem. Wymaga to jednak obok sprawy najważniejszej, jaką jest przygotowanie odpowiedniej podaży, zapewnienia zgodnych z interesem nabywców warunków zakupu żywności w sieci handlu wiejskiego.

Do czynników wpływających na poziom funkcjonowania handlu, wyrażający się między innymi dogodnością obsługi klientów, należałoby zaliczyć: liczbę, powierzchnię, strukturę branżową, lokalizację oraz do-

¹⁸ Szeroko rozwinięta forma prowadzenia działek i ogródków przez ludność wiejską, nie związaną z gospodarką indywidualną, daje pewne możliwości (większe niż w przypadku ludności miejskiej) samozaopatrzenia w warzywa, owoce itp.

¹⁹ M. Czerniewska, *Kupno artykułów jadalnych przez ludność wiejską w latach 1960-1970*, Studia i Materiały z. 188, s. 2.

stępność punktów sprzedaży; wyposażenie ich w środki i urządzenia techniczne; stan i kwalifikacje zatrudnionego personelu; czas pracy placówek handlowych; kulturę sprzedaży itp. Z uwagi na istotne faktyczne niedomagania w tym zakresie, szczególnie w handlu wiejskim²⁰, okazuje się niezbędne uruchomienie dodatkowych nakładów skierowanych na poprawę jego pracy. Poczynania te mogłyby jednak w konkretnych przypadkach okazać się niezgodne z punktu widzenia rachunku ekonomicznego poszczególnych przedsiębiorstw handlowych. Dlatego też ich celowość powinna być uzasadniona wynikami wnikliwej analizy i to uwzględniającej między innymi różnicowanie regionów obsługi handlowej. Powinna ona zmierzać do udzielenia odpowiedzi na bardzo ważne pytanie: Jakie są możliwości pokrycia kosztów usprawnienia funkcjonowania handlu wiejskiego przyrostem obrotów uzyskanym w wyniku wspomnianych poczynąń? Już w tym miejscu, bez odwoływania się do konkretnych danych empirycznych, można wysunąć przypuszczenie, że największe szanse w tym zakresie występują w rejonach o dominacji ludności nierolniczej.

W prowadzonych rozważaniach nie wniano, jak dotychczas, w zagadnienie różnic preferencji, jakie zarysowują się w ramach poszczególnych grup społeczności wiejskiej. Należy jednak sądzić, że istnieje wiele dysproporcji, które znajdują swoje odzwierciedlenie w wyraźnym różnicowaniu wymagań stawianych w stosunku do handlu wiejskiego. Szczególnie istotne wydają się one w odniesieniu do rodzin chłopskich, co wynika głównie z faktu połączenia dwóch funkcji gospodarstwa chłopskiego — produkcyjnych i konsumpcyjnych (połączenie warsztatu pracy z gospodarstwem domowym).

Należy sądzić, że motwy różnicowania decyzji rynkowych, jak również faktyczne różnicowanie wymagań stawianych wobec handlu przez ludność wiejską nierolniczą, są zbliżone do postaw ludności miejskiej. Z kolei grupa ludności wiejskiej o mieszanym źródle dochodów wydaje się wykazywać pewne podobieństwa w zakresie omawianej kwestii zarówno do ludności nierolniczej, jak też rolniczej. Wynika to głównie z faktu czerpania przez nią dochodów z rolnictwa, jak również z tytułu pracy w nierolniczych działach gospodarki. Ogólne motywy różnicowania decyzji i wymagań tej grupy ludności w stosunku do handlu żywnością będą przedmiotem dalszych rozważań.

W celu bliższego poznania preferencji ludności rolniczej, utrzymującej się z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych, w odniesieniu do zakupów żywności w sieci handlu wiejskiego, uzasadniona wydaje się ogólna ocena rolnictwa nieuspołecznionego.

Typową cechą tego rolnictwa w warunkach polskich jest silne rozdrobnienie gospodarstw. W 1975 r. na ogólną liczbę 3059,2 tys. gospo-

²⁰ Z. Zakrzewski, *Poziom i warunki sklepów spożywczych*, *Wiś Współczesna* 1974, nr 12, s. 133 - 134.

darstw, aż ponad 27% stanowiły gospodarstwa drobne, o powierzchni ogólnej od 0,5 do 2 ha. W porównaniu z 1950 r. nastąpił wzrost tego udziału o około 7 punktów procentowych, a więc nastąpił wzrost udziału gospodarstw małych w ogólnej liczbie gospodarstw²¹. Poziom analizowanej wielkości byłby jeszcze wyższy, gdyby włączono do obliczeń gospodarstwa o powierzchni do 0,5 ha. Z dostępnych informacji statystycznych wynika bowiem, że liczba gospodarstw tej grupy obszarowej wynosiła w 1970 r. ponad 360 tysięcy. W porównaniu z 1950 r. wzrosła ona o ponad 160 tysięcy²².

O rozmiarach rozdrobnienia rolnictwa w Polsce najwyraźniej świadczy fakt, że udział gospodarstw najdrobniejszych w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych zdecydowanie odbiegał od udziału powierzchni użytków rolnych, znajdującej się w gestii tej grupy. Na podstawie przeprowadzonych obliczeń ustalono na przykład, że w 1970 r. w gestii gospodarstw o powierzchni do 2 ha (33,4% ogólnej liczby gospodarstw) znajdowało się zaledwie 5,6% użytków rolnych znajdujących się we władaniu sektora indywidualnego²³.

Jak wynika z danych liczbowych zawartych w tabelach 2, 3 i 4, wraz ze wzrostem przeciętnej powierzchni gospodarstwa daje się zauważyć istotny wzrost wydatków na żywność (rycina na s. 222). Analizując wielkości wykazane we wspomnianych zestawieniach zauważa się, że wyrażona uprzednio tendencja w zakresie wydatków na żywność przejawiała się w latach 1965 - 1975 bez większych odchylen²⁴.

Stosunkowo największy wzrost tych wydatków miał miejsce na styku grup obszarowych 7 do 10 i 10 do 15 ha oraz 3 do 7 i 7 do 10 ha, a najmniejszy przy przejściu od gospodarstw o powierzchni do 3 ha do gospodarstw z grupy obszarowej 3 do 7 hektarów. Przeliczając z kolei wydatki na artykuły żywnościowe w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw na 1 ha użytków rolnych można zauważyć, że poziom ich maleje w miarę przechodzenia do coraz większych grup obszarowych²⁵. Jak stąd wynika, dwa jednakowe pod względem powierzchni

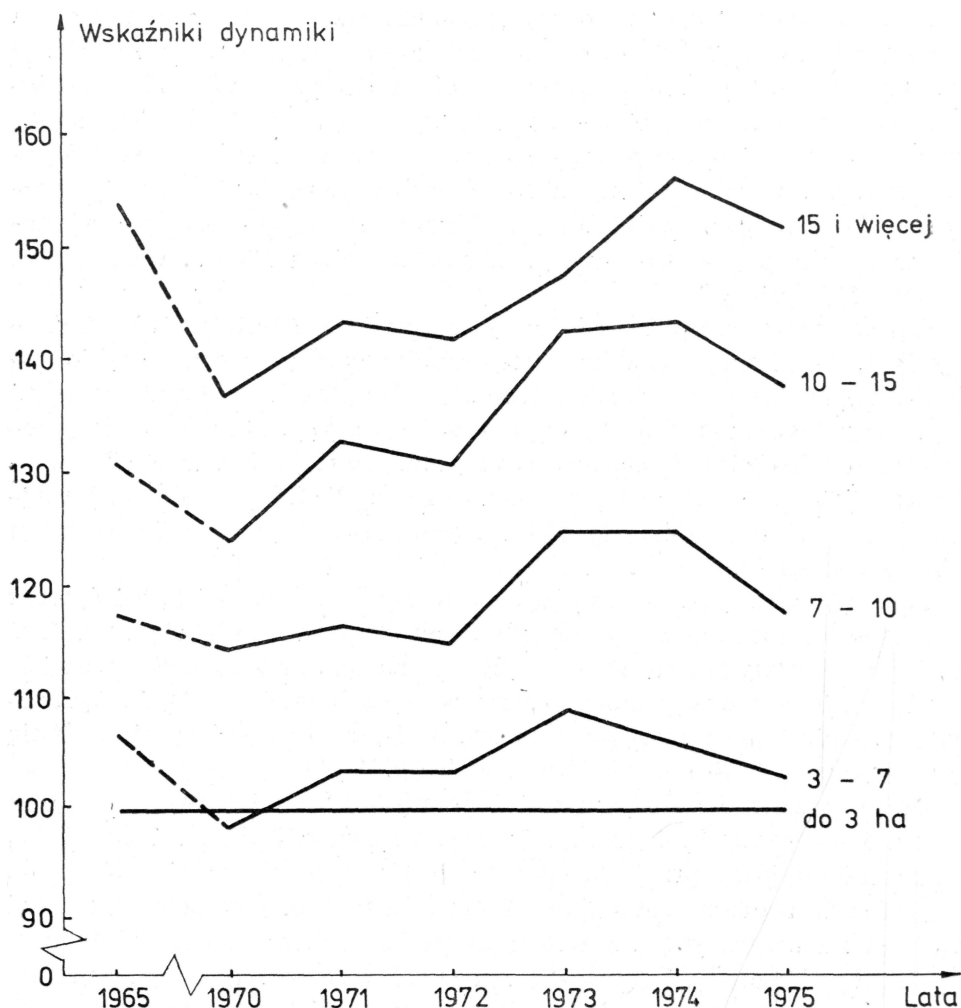
²¹ Rocznik Statystyczny GUS 1976, Warszawa s. 265 tabl. 65(384) i tab. 66(385).

²² Powtórzono za: *Polityka rolna PRL. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1974, s. 169, tab. 14.

²³ Ibidem.

²⁴ Wyjątek stanowił rok 1970, w którym wystąpił spadek wydatków na artykuły żywnościowe przy przejściu od gospodarstw o powierzchni do 3 ha do grupy obszarowej 3-7 ha. Spadek ten osiągnął jednak nieznaczny poziom około 1,5%. Wydatki w grupie obszarowej do 3 hektarów przyjęto dla wszystkich analizowanych lat za wielkość stałą, wynoszącą 100%. Zaprezentowane zmiany wskazują na dynamiczne odchylenia procentowe wydatków w poszczególnych grupach obszarowych od wielkości stałej.

²⁵ Ustalono na podstawie danych liczbowych uzyskanych z: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych*, Instytut Ekonomiki Rolnej, Warszawa 1975, s. 80, tabl. 49, s. XIX, tabl. IV.

Wskaźniki procentowych zmian w rozmiarach wydatków na artykuły żywnościowe dla lat 1965-1975, w analizowanych grupach obszarowych gospodarstw indywidualnych

Źródło: Dane z tabeli 2.

użytków rolnych rejonu o dominacji rolnictwa indywidualnego i ludności rolniczej mogą się w sposób istotny różnić rozmiarami zakupów żywności w sieci handlu uspołecznionego. Są one wyższe w rejonach o przewadze gospodarstw drobnych.

Przyczyn przejawiania się wspomnianej tendencji należy upatrywać między innymi w sposobie kształtowania się spożycia naturalnego, będącego istotnym, konkurencyjnym źródłem zaopatrzenia w artykuły żywnościowe w stosunku do ich zakupów w sieci handlu wiejskiego. Producent — konsument wiejski ma bowiem możliwość pokrycia swoich

Tabela 2

Zależność między strukturą wielkościową indywidualnych gospodarstw rolnych a rozmiarami zakupów artykułów żywnościowych w latach 1965 - 1975

Wyszczególnienie	Wydatki na żywność (w zł) w gospodarstwach o powierzchni ogólnej (w ha)				
	do 3 ha	3 - 7	7 - 10	10 - 15	15 i więcej
1960*	3 087	3 616	4 115	4 636	5 775
1965	4 834	5 161	5 685	6 331	7 485
1970	6 902	6 806	7 547	8 559	9 451
1971	6 848	7 106	7 971	9 009	9 826
1972	7 787	8 053	8 954	10 249	11 073
1973	8 067	9 801	10 092	11 557	11 916
1974	8 890	9 478	11 147	12 793	13 903
1975	10 037	10 347	11 904	13 884	15 292
Średnia dla całego okresu	7 624	7 965	9 043	10 352	11 278

Źródło: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1959/1960, s. 78 tab. 51; 1964/65, s. 87, tab. 52, 1969/1970 s. 58, tab. 53; 1970/71, s. 60, tab. 49; 1971/72, s. 60, tab. 49; 1972/73, s. 60, tab. 49; 1973/74, s. 62, tab. 49; 1974/75, s. 60, tab. 49.

Tabela 3

Zależność między strukturą wielkościową indywidualnych gospodarstw rolnych a rozmiarami zakupów artykułów żywnościowych w latach 1965-1975 (wydatki grupy obszarowej do 3 ha = 100%)

Wyszczególnienie	Procentowe zmiany wydatków w gospodarstwach o powierzchni ogólnej (w ha)				
	do 3 ha	3 - 7	7 - 10	10 - 15	15 i więcej
1965	100,0	106,76	117,60	130,97	154,84
1970	100,0	98,61	109,35	124,00	136,93
1971	100,0	103,77	116,40	132,72	143,49
1972	100,0	103,42	114,99	131,62	142,20
1973	100,0	109,10	125,10	143,26	147,71
1974	100,0	106,61	125,39	143,89	156,39
1975	100,0	103,09	118,60	138,33	152,36
Średnia dla całego okresu	100,0	104,47	118,61	135,78	147,93

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z tabeli 2.

* Struktura wielkościowa gospodarstw w 1960 r. różni się nieznacznie od zastosowanej w tabeli. Przyczyną powyższego jest zmiana klasyfikacji prowadzona przez Instytut Ekonomiki Rolnej. Różnice dotyczą dwóch największych grup obszarowych. Dla roku 1960 nie są to przedziały wyszczególnione, lecz 10 do 14 i 15 i więcej hektarów. Mimo powyższego wydaje się, że nie zmienia to w większym stopniu wartości prowadzonych ocen.

Tabela 4

Zależności między strukturą wielkościową indywidualnych gospodarstw rolnych a rozmiarami zakupów artykułów żywnościowych w latach 1965 - 1975 (wydatki grupy poprzedniej = 100)

Wyszczególnienie	Procentowe zmiany wydatków w gospodarstwach o powierzchni ogólnej w ha:			
	3 - 7	7 - 10	10 - 15	15 i więcej
1965	106,76	110,15	112,04	118,23
1970	98,61	110,89	113,40	110,42
1971	103,77	112,17	114,03	108,11
1972	103,42	111,19	125,63	108,04
1973	109,10	114,67	114,52	103,11
1974	106,61	117,65	114,77	108,68
1975	103,09	115,05	116,63	110,14
Średnia dla całego okresu	104,47	113,53	114,48	108,95

Źródło: Obliczenia na podstawie danych z tabeli 2.

potrzeb w zakresie żywności w drodze: zakupów wspomnianych dóbr w sieci handlu wiejskiego, samozaopatrzenia w wyroby wyprodukowane w ramach własnego gospodarstwa, zakupów targowiskowych oraz wymiany sąsiedzkiej.

Wielkość spożycia naturalnego zależy w dużym stopniu od wielkości (powierzchni) gospodarstwa. Wraz ze wzrostem przeciętnego obszaru maleje udział spożycia naturalnego w ogólnych rozmiarach spożycia artykułów żywnościowych²⁶. Nie zawsze jednak tendencja ta wyraźnie się zaznacza. Na skutek występowania zbyt dużych rozbieżności między cenami skupu a cenami detalicznymi żywności, złej organizacji i utrudnionych możliwości zbytu produktów rolnych itp., ukazana tendencja w zakresie spożycia naturalnego może przybierać postać zupełnie przeciwną. Stosunkowo największe rozmiary osiąga spożycie naturalne w przypadku tych artykułów, które nie wymagają w zasadzie dodatkowego przystosowania do spożycia (np. mleko).

Większość gospodarstw z grupy obszarowej do 2 hektarów utrzymuje się z mieszanych źródeł zarobków, a więc z dochodów z gospodarstwa i z dodatkowego miejsca zatrudnienia. W tej grupie gospodarstw spożycie naturalne takich artykułów jak mąka, ziemniaki, warzywa, mleko jest niższe niż w gospodarstwach większych obszarowo z przewagą dochodów z rolnictwa, a zdecydowanie niższe niż przeciętnie w całej masie gospodarstw²⁷. Jest to rezultat wyższej samowystarczalności gospodarstw małych o wyłącznym źródle utrzymania z rolnictwa, i jeszcze

²⁶ M. Brojerski, H. Szulce, Z. Zakrzewski, op. cit., s. 38.

²⁷ M. Czerniewska, *Gospodarstwa rolne i ludność o mieszanym źródle dochodów*, Warszawa 1964, s. 83 i n.

wyższej — gospodarstw większych obszarowo. Zaznaczone tendencje spożycia żywności przez ludność mieszaną powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie w poziomie wydatków. Dane liczbowe zawarte w tabeli 5 potwierdzają wyniki poprzednich rozważań. Okazuje się mianowicie, że wydatki na artykuły żywnościowe są wyższe w grupie gospodarstw z przewagą dochodów spoza gospodarstwa. Średnio dla Polski wspomniane wydatki dokonywane przez ludność o przewadze dochodów spoza gospodarstwa rolnego były w 1975 roku wyższe o około 38% od takich samych wydatków w gospodarstwach o przewadze dochodów z rolnictwa.

Tabela 5

Wydatki na żywność gospodarstw indywidualnych (w zł) o powierzchni do 3 ha w 1975 r. w zależności od głównego źródła dochodów

Makroregion	Gospodarstwa o przewadze dochodów		Wskaźnik relacji 2 : 3 w %
	spoza gospodarstwa rolnego	z gospodarstwa rolnego	
1	2	3	4
Środkowy	13 822	10 675	129,48
Północno-wschodni	13 648	5 912	230,85
Północny	19 640	13 620	144,20
Południowy	14 357	12 875	111,51
Południowo-wschodni	10 982	7 453	131,75
Środkowo-wschodni	12 127	7 067	171,60
Środkowo-zachodni	15 216	14 279	106,56
Południowo-zachodni	13 565	10 328	131,34
Średnio dla Polski	14 169	10 276	137,88

Źródło: Wyniki Rachunkowości Rolnej Gospodarstw Indywidualnych, 1974/75, Warszawa 1976, s. 164-167 tab. 85

Stwierdzone w toku rozważań zróżnicowania stawiają przed handlem niezwykle ważne zadanie. Dotyczy ono dostosowania funkcjonowania sieci do istniejących wymagań konsumentów — nabywców wiejskich w tym zakresie. Oznacza to potrzebę zróżnicowania warunków pracy handlu w zależności od odmienności wymagań nabywców. Traktowanie zbiorowości wiejskiej w sposób jednorodny doprowadzić mogłoby, do nieuzasadnionego przeinwestowania handlu w jednych rejonach, kosztem innych. Tym samym mogłoby ono stanowić źródło powstawania dysproporcji w zakresie rozwoju kulturalnego i ekonomicznego konsumentów — nabywców wiejskich, hamując proces zacierania różnic między miastem i wsią²⁸.

²⁸ W rejonach wiejskich, posiadających handel detaliczny o poziomie funkcjonowania przekraczającym wymagania nabywców, wspomniany proces przebiegałby szczególnie szybko. Oczywiście jednak, że odbywałoby się to kosztem ludności innych rejonów.

W świetle prowadzonych rozważań nasuwa się pytanie, w jaki sposób handel wiejski żywnością powinien uwzględniać ukazane uprzednio zróżnicowania, czego powinny one dotyczyć. Pragnąc zająć stanowisko w tej kwestii uzasadnione wydaje się, aby dalsze rozważania prowadzone były w układzie występujących „typów zbiorowości wiejskiej”²⁹.

Przystępując do realizacji powyższego, na podkreślenie zasługuje spostrzeżenie, że w praktyce trudno doszukiwać się zbiorowości „jednorodnych” pod względem składu społeczno-zawodowego. Trudno bowiem przypuszczać, aby konkretna zbiorowość wiejska mogła być ze-
społem rekrutującym się w całości z tej samej grupy, na przykład ludności dwuzawodowej³⁰. Jest więc oczywiste, że poszczególne zbiorowości różnią się między sobą procentowym udziałem poszczególnych grup.

Biorąc pod uwagę strukturę społeczno-zawodową ludności dostrzega się możliwość wydzielenia czterech generalnych typów skupisk:

- o dominacji osób utrzymujących się z pracy w ramach indywidualnego gospodarstwa rolnego,

- o przewadze ludności utrzymującej się z pracy w sektorze rolnictwa uspołecznionego,

- o dominacji ludności dwuzawodowej³¹,

- o przewadze osób utrzymujących się z pracy w nierolniczych działach gospodarki narodowej³².

Stosunkowo najwyższe wymagania są w przypadku skupisk o przewadze ludności utrzymującej się z pracy w działach pozarolniczych. Głównie z uwagi na znacznie ograniczony związek ze spożyciem naturalnym tej grupy społecznej wyraża się ona szczególnie dużą skłonnością do zaopatrywania się w żywność w sieci handlu detalicznego. Z uwagi na to poziom funkcjonowania handlu obsługującego wspomnianą grupę społeczną powinien być stosunkowo wysoki.

Podobne uwagi można odnieść do ludności wiejskiej, utrzymującej się z pracy w rolnictwie uspołecznionym. W tym przypadku zarysowuje się dodatkowa możliwość szerokiego rozwoju żywienia zbiorowego w ramach przedsiębiorstw rolnych. Wydaje się, że wspomniane rozwiązanie mogłoby w dużym stopniu odciążyć detaliczny handel wiejski z wielu

²⁹ Przez pojęcie typu zbiorowości Wiejskiej rozumie się społeczność o ustalonej strukturze wewnętrznej, którą tworzą poszczególne grupy społeczno-zawodowe ludności.

³⁰ W każdej zbiorowości wiejskiej wyodrębnić można chociażby grupę ludzi, którzy zajmują się szeroko rozumianą obsługą całej społeczności. Należy tutaj wskazać na pracowników handlu, nauczycieli itp.

³¹ Sytuacja taka ma miejsce głównie na obszarach urbanizowanych.

³² Wydzielenia dokonano na podstawie studiów literaturowych jak również szczegółowej obserwacji.

istotnych problemów związanych z zaopatrzeniem ludności w żywność, wpływać na poprawę struktury spożycia, wspierać tendencję do racjonalnego wykorzystania czasu poprodukcyjnego przez wspomnianą grupę ludności, wpływać na racjonalizację kosztów obrotu i spożycia itp.

W przypadku społeczności tak zwanej dwuzawodowej duże znaczenie odgrywa samozaopatrzenie³³. W toku rozważań wykazano jednak, że samowystarczalność tej grupy jest niższa niż gospodarstw podobnych obszarowo, ale o wyłącznym źródle utrzymania z rolnictwa, jak też zdecydowanie niższa od gospodarstw większych obszarowo. Z uwagi na to, w rejonach wiejskich o dominacji ludności dwuzawodowej, handel żywnością pełni rolę uzupełniającą wobec spożycia naturalnego³⁴. Znaczenie jego może być dodatkowo pomniejszane możliwością dokonywania zakupów w mieście (w większych ośrodkach handlowych) przy sposobności dojazdów do pracy³⁵.

Zdecydowanie odmienne problemy napotyka handel w rejonach wiejskich o przewadze ludności utrzymującej się z pracy w ramach gospodarstw indywidualnych. Przyczyny tego wynikają z dużego znaczenia samozaopatrzenia jako źródła uzyskiwania żywności, jak również odmienności w tym zakresie, które, jak wykazano, mają swoje odzwierciedlenie w strukturze wielkościowej gospodarstw. Na podstawie uprzednio przedstawionych rozważań można sądzić, że wymagania omawianej grupy, dotyczące funkcjonowania handlu artykułami żywnościowymi na wsi, są mniejsze od wymagań pozostałych grup³⁶. Znamienna przy tym wydawać się może tendencja, że wspomniane wymagania powinny wzrastać w miarę przechodzenia do rejonów wiejskich, o przewadze gospodarstw większych obszarów³⁷.

Zakres różnicowania funkcjonowania handlu wydaje się stosunkowo szeroki. Wspomnianych możliwości upatruje się zarówno w masie towarowej, jak też w czynnikach produkcji zaangażowanych w sferze handlu oraz w organizacji pracy. Dostosowanie funkcjonowania handlu do uzasadnionych wymagań nabywców możliwe wydaje się w wyniku różnicowania lokalizacji sieci punktów sprzedaży³⁸, czasu ich otwarcia, ilości, struktury asortymentowej, jakości oferowanej masy towarowej, wypo-

³³ Produkcja rolna gospodarstw dwuzawodowych nie ma, jak wykazano, w całości naturalnego charakteru.

³⁴ Abstrahuje się w rozważaniach od możliwości oddziaływania handlu na proces denaturalizacji spożycia.

³⁵ W rozważaniach abstrahuje się od przyczyn realizacji zakupów w mieście.

³⁶ Główna przyczyna powyższego dotyczy znaczenia samozaopatrzenia.

³⁷ Wniosek taki wysunięto z rozważań nad zależnościami między tendencją do samozaopatrzenia a powierzchnią gospodarstw.

³⁸ Por. Z. Juchniewicz, *Racjonalna lokalizacja spółdzielczej sieci detalicznej na wsi*, Warszawa 1965, s. 18-21.

sażenia obiektów sfery obrotu w elementy bazy materialnej, poziomu zatrudnienia, organizacji dostaw towarowych, jakości obsługi itp.³⁹

Mając na względzie racjonalność działania handel powinien zabiegać o to, aby zaspokajać potrzeby nabywców w sposób najbardziej dla nich odpowiedni i przy możliwie najniższych kosztach. Z toku prowadzonych rozważań można wysnuć wniossek, że cenne źródło informacji dla potrzeb powyższego stanowią mogą wyniki analiz zbiorowości wiejskiej, dotyczące udziału poszczególnych grup społeczno-zawodowych ludności w ramach całej społeczności.

OWNERSHIP AND SIZE STRUCTURE OF AGRICULTURE AND RETAIL TRADE OF FOODSTUFFS IN THE COUNTRY

S u m m a r y

Having in view economic and social interests retail trade should direct itself on the need of network rationality, i.e. to secure social needs in the best and quickest way and at the lowest costs. It is indispensable then that the trade network, and —precisely speaking — factors involved in turnover should be a function of a settlement region (demand region). This postulate can be considered as more important when the principle of a limit of means for the turnover sphere development is taken into account.

The conclusion becomes evident that for the proper steering the country's trade development it is indispensable to know such elements characterizing the country's consumers that should probably their expression in trade functioning. Ownership and size structure of agriculture must be included into these elements.

Scientific recognition of conditions between elements of ownership and size structure of agriculture and functions of retail trade of foodstuffs in the country was made the aim of this article. In determined conditions valuable source of information can be seen promoting right decisions in the sphere of trade. Considerations have embraced among others a socialization process of agriculture, trends within self-provision, social and professional structure of the country's population. Results of agricultural accountings of individual farms as well as data published by the state statistical organs served as a basic source of statistical data.

³⁹ Poziom zróżnicowania pracy handlu w zależności od wymagań nabywców wydaje się możliwy do obliczenia w wyniku ustaleń zasięgu handlowego rynku. Patrz S. Mynarski, *Analiza rynku*, Warszawa 1978, s. 10-13.